

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1993.1.05>

Väino SIRK*

EESTI KESKKOOLIDE AJALOO- JA KODANIKUÕPETUSE ÕPIKUD 1919—1930

Emakeele ja võõrkeelte kõrval on ajalugu traditsiooniliselt keskkooli olulisemaid humanitaarõppeaineid. Viimaste hulka kuulub ka ühiskonda ning ühiskonna ja üksikisiku suhteid käsitlev õppeaine, mida 1920.—1930. aastail nimetati kodanikuõpetuseks ehk kodanikuteaduseks. Nii sisult kui ka õpetamise eesmärkidelt on ajalugu ja kodanikuõpetus tihedasti seotud.

Käesolevas kirjutises on analüüsitud eesti keskkoolide tarbeks aastail 1919—1930 väljaantud ajaloo- ja kodanikuõpetusalast õppekirjandust, eeskätt õpikuid, vähemal määral muid õppeotstarbelisi väljaandeid (lugemikke, käsiraamatuid ja muud).

Eesti Vabariigis 1920.—1930. aastatel ilmunud õppekirjandust on seni vähe uuritud. Siinkäsitletavatest ainetest on enam tähelepanu leidnud ajalugu, selle õpetamine ja õpikud. Karl Naanurilt on ilmunud uurimus, kus antakse ülevaade nii alg- kui ka keskkooli ajalooõpikutest ja nende autoritest aastail 1917—1940.¹

Siinne töö hõlmab tunduvalt lühemat ajavahemikku ja seetõttu on võimalik õpikuid, enamasti ka nende kordustrukke mõnevõrra lähemalt iseloomustada. Kodanikuõpetuse õpikutest, mille kohta seni eriuurimust avaldatud ei ole, on siin antud esmaülevaade.

Kirjutise koostamisel on kasutatud «Eesti raamatute üldnimestikku» aastate kohta 1918—1930², Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu (eeskätt baltika ja haruldaste raamatute osakonna), Eesti Rahvusraamatukogu, F. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi, Tartu Ülikooli Raamatukogu ja Tallinna Pedagoogikamuuseumi katalooge. Ajakirja «Kasvatus» aastakäikudes avaldatu põhjal on jälgitud õpikukriitikat. Eesti Riigiarhiivi (ERA) Haridusministeeriumi fondist (nr. 1108) on kasutatud kooliraamatute komisjoni, samuti õppeprogrammide koostamise ja muutmisega seotud materjale.

*

Eestikeelseid keskkooli ajalooõpikuid avaldati juba tsaariaja lõpul, sest neid vajasid 1906. aastal avatud eesti õppekeelega Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasium Tartus ja eesti haridusseltside progümnaasiumid Otepääl (Nuustakul), Pärnus ja Viljandis.

8. aprillil 1917 nentis kirjandusloolane ja õpikute autor M. Kampmaa (1936. aastani Kampmann; 1867—1943) Rahvahariduse kongressil Tartus, et keskkooli vanemate klasside jaoks ei ole veel Eesti ajaloo õpikut ja üldajaloo osas uusima aja õpikut.³

Iseseisvunud Eesti keskkoolis õpetati ajalugu esialgu alates neljandast kooliaastast (oli sel ajal keskkooli I klass) kuni 11. kooliaastani (kesk-

* Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Rüütli 6, EE-0101 Tallinn. Estonia.

¹ Naanuri, K. Eesti kooli ajalooõpikud ja nende autorid 1917—1940. — Rmt.: Opetaja osast Eesti kultuuriloos. Nõukogude pedagoogika ja kool. XXXVI. Koost. H. Rannap. Tallinn, 1985, 166—177.

² Antik, R. Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923. Tartu, 1931. 406 lk.; Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates [—1928]. Tartu, [1930]. 554 lk.; Eesti raamatute üldnimestik 1929—1933. Tartu, 1934. 795 lk.

³ Kampmann, M. Eesti koolide õpeabinõud. — Kasvatus ja Haridus, 1917, 3/4, 111.

kooli VIII klassini) kahe nädalatunniga.⁴ Avalike keskkoolide seaduse (1922) vastuvõtmise järel loodi koolikorraldus, kus kuueklassilisele algkoolile järgnes viieklassiline keskkool (gümnaasium). Uute tunnikavade järgi hakati 1923. aasta sügisest ajalugu õpetama humanitaargümnaasiumi III klassis (nüüd oli see 9. kooliaasta) viie, IV ja V klassis nelja nädalatunniga, reaalgümnaasiumi III ja IV klassis viie nädalatunniga.⁵ 1926. aastal muudeti tundide jaotust, kuid nende üldarv jäi samaks.⁶

Et üleminek eesti õppekeelele toimus keskkoolides lühikese aja jooksul (1917—1919) ja keskkooliõpilaste arv 1920. aastate keskpaigani suurenes⁷, kasvas kiiresti vajadus eestikeelsete ajalooõpikute järele. Sobiv Eesti ajaloo õpik puudus. M. Kampmaa «Eesti ajalugu» (1. trükk 1919, 4. trükk 1927) oli metoodiliselt päris hästi õnnestunud, kuid sobis rohkem algkoolile.

Raskusastmelt oli keskmistele ja vanematele klassidele kohane vanema põlve folkloristi ja literaadi Matthias Johann Eiseni (1857—1934) «Eesti, Liivi- ja Kuramaa ajalugu», mille esimene trükk ilmus juba 1877. aastal. Vastavalt ajakirjaniku ja ajalooarrastaja Heinrich (Hindrik) Prantsi (1858—1932) tähelepanekule oli see küll siinse maa, mitte aga rahva ajalugu.⁸ Raamatu teine, täiendatud trükk ilmus 1913. aastal. Kolmandaks trükiks hakkas autor teost ette valmistama Saksa okupatsiooni ajal ja see avaldati pealkirja all «Eestimaa ajalugu» ning vastavate sisuliste muudatustega 1919. aastal.⁹ «Ennemuistsest ajast» kuni Eesti Vabariigini ulatuv käsitlus ei saanud mõistagi kõigis osades olla ühtlaselt põhjalik. Hilisematele ajajärkudele on pühendatud suhteliselt vähe ruumi, näiteks rahvuslikule ärkamisajale vaid kaks lehekülge, venestusele kaks ja pool ning «punasele ajale» (1905. aasta) kolm lehekülge.

Et raamatut 1920. aastate algul kasutati, tunnistab neljas trükk, mis ilmus 1920. aastal kahes osas.¹⁰ Teose ülesehitust oli pisut muudetud: teksti oli liigendatud alapealkirjadega — see muutis raamatu õpikupärasemaks —, illustratsioonid aga puudusid siingi. Ühiskondlik-poliitiliste nähtuste käsitlus jäi, eriti kaasaja osas, kohati tavaarusaamade tasemele. Osaliselt vabandab seda autori püüet viia käsitlus otse viimaste sündmusteni (Tartu rahuni). Koolides võidi kasutada ka viljaka kirjamehe 1919. aastal ilmunud käsiraamatut, mis sisaldas Eesti ajalugu kaugemast minevikust Landeswehri sõja lõpuni (juuli, 1919), kuid keskkooli ajalooõpikule esitatavatele nõuetele see ei vastanud.¹¹

1918. aasta kevadel kirjutas H. Prants oma ajalooõpiku «Eesti vanem ajalugu» põhiosa, avaldada õnnestus see aga alles kaks aastat hiljem.¹² Autor ilmutas suurt huvi eestlaste ja sugulasrahvaste põlvnemise ja muinasaja vastu. Ta leidis, et 12. ja 13. sajandi vahetusel jõudsid eestlased «heledasse ajaloo valgusse», ajaloosündmuste näitelavale, kuid see oli meie rahvale traagiline pööre. Vapper vastuhakkamine võõrvõimudele 13. sajandil oli aga rahva tubliduse pandiks, mis on talle kindlustanud iseseisva tuleviku.¹³

⁴ Riigi Teataja, 1919, 3, 18, 19.

⁵ Riigi Teataja, 1923, 83, 618, 619.

⁶ Riigi Teataja, 1926, 65, 834, 835.

⁷ Elango, O. Hariduspoliitika ja õpetajaskond kodanlikus Eestis 1919—1940. Tallinn, 1972, 254.

⁸ Prants, H. Eesti rahva ajalugu. I. Tallinn, [1912], 2.

⁹ Eisen, M. J. Eestimaa ajalugu. Kolmas, ümbertöötatud trükk. Tartu, 1919. 291 lk.

¹⁰ Eisen, M. J. Eestimaa ajalugu. Neljas trükk. Tartu, 1920. 160 lk.; Eisen, M. J. Eestimaa ajalugu. Teine pool. Neljas, täiendatud trükk. Tartu, 1920. 161—303.

¹¹ Eisen, M. J. Kodumaa ajalugu. Tähtsamad päätükid Eesti minevikust. Tartu, 1919. 96 lk.

¹² Prants, H. Eesti vanem ajalugu. Koolidele ja iseõppimiseks. Omapärane arenemise aeg. Muinasajast vabaduse kaotamiseni. Piltidega, ajaloolise ja rahvateadlise kaardiga: Läänemere maad 13-dal aastasajal. Tallinn, 1920. 80 lk.

¹³ Samas, 59.

Ehkki raamat jätab teaduslikus mõttes soovida, on ometi hinnatav autori püüe anda avar üldajalooline taust. Paiguti esineb ajaloo filosoofilise lähenemise katseid, mistõttu raamat on sobiv üldhariduskooli kesk- ja vanemale astmele. H. Prantsi töö on esimesi ajalooõpikuid, kus eestlaste muistne vabadusvõitlus on mõtestatult seotud teise suure murranguga Eesti ajaloos — eestlaste poliitilise enesemääramisega aastail 1917—1919. Elavalt kirjutatud raamat on kaasaegsem M. J. Eiseni tööst ja keeleliselt üsna ladus.

Kui mitte õpikuna, siis käsiraamatuna õpetajatele oli kindlasti kasutusel ka H. Prantsi suurem kaheosaline ajalooväljaanne: aastail 1912—1913 rahvaraamatuna ilmunud «Eesti rahva ajalugu».¹⁴ Ehkki teaduslikult küündimatu, oli see teos veel 1920. aastailgi mahukaim eestikeelne Eesti ajaloo käsitus. Informatsiooni sai sealt esiajast kuni kogu Eesti ühendamiseni Rootsi võimu alla.

Kultuuri- ja kirjandusloolane Villem Reiman (1861—1917) tõusis oma töödega ajalooteaduse tasemele ja rajas aluse eesti rahva ajaloo teaduslikule uurimisele.¹⁵ Ta kirjutas Eesti ajaloo ülevaate silmapaistva Soome ajaloolase Karl Olof (Kaarle Olavi) Lindequisti (1859—1927) «Üleüldise ajaloo» eestikeelsele tõlkele, mis oli esimene teaduslik üldajaloo käsitus eesti keeles (ilmus aastail 1903—1911).

Pärast V. Reimani surma ilmus tema Eesti ajaloo ülevaade Hendrik Sepsa toimetusel iseseisva raamatuna.¹⁶ See teos on S. Vahre arvates sisult kaalukam varasematest eestlaste kirjutatud kodumaa ajaloo ülevaadetest, ka H. Prantsi «Eesti rahva ajaloo».¹⁷ Varem on rõhutatud, et V. Reimani «Eesti ajalugu» oli «esimene juba teaduslikke ja rahvuslikke nõudeid rahuldav eesti ajaloo ülevaade».¹⁸ Käsitus ulatub vanemast ajast kuni käesoleva sajandi alguseni, mis tõstab töö väärtust kooliraamatuna. Tsarismi surveajal kirjutatud teose lõpuosas on esitus napisõnaline, isegi konspektiivne. Et 19. sajandini on jõutud alles 120. leheküljel, jääb uuemale ajale vaid 19 lehekülge. Esitus on seetõttu paratamatult katkendlik. Ometi on siingi ajaloolised hinnangud selged ja printsiipsaalsed, tulevikuperspektiiviga: «Ka Eesti rahvas seisab uue ajajärgu lävel. Ka Eesti rahvas ärkab poliitilisele elule ja sirutab ennast iseseisvuse poole omal pinnal. [...] Tema raske ajalugu annab temale tulevikulootust.»¹⁹ V. Reimani julge ennustus oli samas sõnastuses ilmunud juba tsaariajal, mil sel oli eriline tähendus.²⁰ On andmeid, et V. Reimani sisukat, paiguti emotsionaalselt ja värvikalt kirjutatud teost keskkoolides «kohaste tööde puudumisel mõnel määral» kasutati, ehkki see 1920. aastail kooli õppekavadele ei vastanud. Tartu Õpetajate Seminaris kasutati seda raamatut veel 1920. aastate lõpulgi ainsa Eesti ajaloo õpikuna.²¹

Nii oli aastail 1918—1920 Eesti ajaloo alalt ilmunud viis väljaannet, mida võidi kasutada keskkooliõpikutena või käsiraamatutena. Need raamatud, mõned neist koostatud juba aastate eest teistel eesmärkidel, ei vastanud uue keskkooli vajadustele ega õppeprogrammidele. Teaduslik väärtus oli neil erinev; püsivamaks kasutamiseks olid need aga kõik sobimatud.

¹⁴ Prants, H. Eesti rahva ajalugu. I. Tallinn, [1912]. 264 lk.; Prants, H. Eesti rahva ajalugu. II. Tallinn, [1913]. 312 lk.

¹⁵ Vahre, S. Muinasaja loojang Eestis. Vabadusvõitlus 1208—1227. Tallinn, 1990, 33.

¹⁶ Reiman, V. Eesti ajalugu. Trükiiks korraldanud cand. hist. H. Sepp. Tallinn, 1920. 139 lk.

¹⁷ Vahre, S. Muinasaja loojang, 32.

¹⁸ Annist, A., Roos, J., Käis, J. Eesti populaarteaduslik kirjandus. Kuidas see on arenenud ja mida pakub see praegu. Tartu, 1940, 81.

¹⁹ Reiman, V. Eesti ajalugu, 139.

²⁰ Lindequist, K. O. Üleüldine ajalugu. Vana-, kesk-, uus- ja kõige uuem aeg. II osa: Uus- ja kõige uuem aeg. 97 pildiga. Tartu, [1911], 623.

²¹ Adamson, J. Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatud. — Kasvatus, 1924, 10, 299; Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928. Tartu, 1929, 408.

Järgnevate aastate vältel keskkoolile Eesti ajaloo õpikuid ei ilmunud. Ehk oli selle üks põhjusi tolleaegne valitsev arusaam üldajaloo ja Eesti ajaloo suhetest ajalooõpetuses. 1923. aastal võttis Väike-Maarja era ühisreaalgümnaasiumi pedagoogikanõukogu järgmise seisukoha eelmisel aastal koolidele saadetud keskkooli õppeprogrammi ajaloo alajaotuse kohta: «Ajaloo õppekava peaks kõige suuremat rõhku panema kodumaa mineviku tundmisele. Praegune katkendline ühes üldajalooaga Eesti ajaloo õpetamine arendab küll ajaloolist mõtlemist..., kuid ei võimalda hästi süveneda oma maa ja rahva ajaloo arengusse. Seepärast tuleks Eesti ajalugu väärilisele kohale kavas tõsta ning võimaluseni tervikuna käsitleda.»²² Kui süvenes Eesti ajaloo iseseisva õpetamise vajalikkuse mõistmine, kasvas vajadus ka sellealaste õpikute järele.

1920. aastail kujunes rahvuslik ajalooeadlaskond. 19. sajandil alguse saanud rahvusromantiline suund, mida olid viljelnud rahvuslikult meelestatud, ent ajaloolise erihariduseta inimesed, asendus teadusliku ja samal ajal Eesti-keskse mõtteviisiga. Hakkasid kujunema eeldused uuelaadiliste Eesti ajaloo üldkäsitluste ja õpikute kirjutamiseks.

1927. aastal avaldas Tartu ülikooli 1904. aastal ajalookandidaadi astmega lõpetanud vanema põlvkonna ajalooürija ja pedagoog Aleksander Põrk (1873—1933) kolm väljaannet, mida võib käsitleda keskkooliõpikutena, ehkki autor ei ole alati õpiku laadile kindlaks jäänud.²³ Nendes töödes on palju väljavõtteid ürikutest, katkendeid muistenditest, huvitavaid historiograafilisi ja teadusloolisi kõrvalepõikeid, mis ei ole õpikupärased ja sobivad enam täiendavaks lugemismaterjaliks. A. Põrk jäi rahvuslik-romantilise suuna paljuski pealiskaudseks esindajaks.²⁴ Ta on aga analüüsinud algallikaid ja seadnud nende alusel endale teaduslikke eesmärgi.

Tolle aja Eesti ajaloo õpikutele on iseloomulik valdavalt vanema ajaloo käsitlus. Kui hilisemaid ajajärke (19. sajand—20. sajandi algus) üldse vaadeldi, siis tehti seda kokkusurutult ja sisuliselt nõrgemalt.

Seda arvestades seadis noor ajaloolane Hans Kruus (1891—1976), kes oli lõpetanud Tartu ülikooli 1923. aastal filosoofiamagistrina, eesmärgiks anda esimesena süstemaatiline ülevaade kodumaa minevikust 19. sajandil ja 20. sajandi algul.²⁵ Teos oli mõeldud eeskätt õpperaamatuks keskkoolile, kus Eesti uemast ajalugu õpetati eelviimases (IV, 10. kooliaasta) ja viimases (V) klassis.

Autor ei ole ainet surunud «äärmise lühiduse ja konspektiivsuse raamidesse, mida uuemal ajal harrastatakse paljudes ajalooõpikutes».²⁶ Siin oluks see kohatu: Eesti uuemast ajaloost olid õpetajategi teadmised lünklikud, ka puudusid vastavad uurimused ja ainekogud.

H. Kruusi on enim huvitanud majanduslik, juriidilispoliitiline ja vaimne areng. Ta on kirjutanud üldistava õpikulaadse käsiraamatu, mis rikastas oma aja ajalookirjandust. Autor on püüdnud raamatut teha metoodiliselt hõlpsamini kasutatavaks. Siiski on H. Kruus jäänud eelkõige teadlaseks, kes kirjutas pigem üliõpilastele kui õpilastele. Raamatus puudusid illustatsioonid.

Teose teises osas on antud ülevaade Eesti arengust 19. sajandi viimasel kolmandikul ja 20. sajandi algul kuni Tartu rahuni. Eessõnas rõhutab autor, et ta püüab eriti jälgida rahva vahekorda maaga, erinevate ühiskonnakihtide kujunemist ja eesti rahvuse sündi.

²² ERA, f. 1108, n. 3, s. 597, l. 55.

²³ Põrk, A. Eesti ajalugu. I. Vanem iseseisvuse aeg kuni 1227. aastani. Tallinn, 1927. (8) + 175 lk.; Põrk, A. Orduaeg ja pärisorjuse algus Eestis 1227—1561. Eesti ajaloo II osa esimene anne. Tallinn, 1927. (2) + 80 lk.; Põrk, A. Eesti ajalugu. II. Ordu, Taani, Poola ja Rootsi aeg Eestis 1227—1721. Tallinn, 1927. (4) + 144 lk.

²⁴ Vahire, S. Muinasaja loojang, 36.

²⁵ Kruus, H. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal. I. Eesti rahvusliku ärkamiseni. Tartu, 1927. 176 lk.; Kruus, H. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal. II. Tartu, 1928. 186 lk.

²⁶ Kruus, H. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal. I, 3.

H. Kruusi raamat, millele sai osaks pooldav ja heasoovlik vastuvõtt, ka kooliraamatute komisjoni soovitus²⁷, on arvestatava teadusliku väärtuse säilitanud tänapäevani. Eriti hinnatav ja koolile vajalik oli see, et H. Kruus suutis ka lähiminevikku (19. sajandi lõpp—20. sajandi algus) käsitleda teadusliku objektiivsusega.

1920. aastate lõpuks oli ilmunud kümmekond väljaannet, mida võidi keskkoolis Eesti ajaloo õpetamisel kasutada. Neist oli võimalik materjali valida esiajast kuni lähiminevikuni. Ent suures osas polnud see enam ajanõuetele vastav. Tänu H. Kruusi kaheosalisele õpikkäsiraamatule oli ajakohaselt valgustatud uuem ajalugu (Põhjasõjast, eriti aga 19. sajandi algusest 20. sajandi alguseni).

Õpilaste iseseisev töö, nende vaimne aktiveerimine ja teised töökooli printsüübid, mis mõnedes õppeainetes (näit. loodusloos) olid kasutusel juba varem, hakkasid 1920. aastail ka ajaloo õpetamisel juurduma. 1923. aasta lõpul oli ajalooõpetajate I üleriigiline kongress otsustanud: «Õppe- raamatu kõrval tuleb töökoolis kõige suuremat rõhku panna ajaloolise koolikirjanduse (allikate kogud, lugemikud jne.) kasutamisele.»²⁸

1920. aastate keskel ja teisel poolel said keskkoolid H. Kruusi sulest mahuka Eesti ajaloo lugemiku, mis oluliselt toleagsete õpikute teaduslik- metoodilisi puudujääke korvata aitas.²⁹ 1920. aastate lõpul koostatud kesk- kooli ajaloo programmi seletuskirjas soovitati H. Kruusi lugemikku kasu- tada heuristilise meetodi alusel iseseisvas töös.³⁰ Koostamisprintsüüpidelt lähenes see tänaseni suure väärtusega lugemik teaduslikule allikakogumi- kule.³¹

Mõnevõrra rohkem ilmus õpikuid, kus käsitleti üldajalugu, sageli paralleelselt sellega ka Eesti ajalugu. Anti välja mõned ülevaateosed, mida ka koolides kasutati.

Tsaariaja viimastel aastatel oli vene keeles ilmunud mitmeid kesk- kooli ajalooõpikuid, millel oli arvestatav teaduslik tase. Niisugused olid liberaalsete vene ajaloolaste Pavel Vinogradovi (1854—1925) ja Moskva ülikooli, aastail 1924—1941 Riia ülikooli professori Robert Vipperi (1859—1954) tööd. Ometi vajas eesti kool ümbertöötatud ja uue lähene- misviisiga eestikeelseid õpikuid, eriti originaalõpikuid.

Aastail 1919 ja 1920 eesti autorite uusväljaandeid veel ei olnud, küll aga avaldati kordustrukke. Nii ilmus viljaka õpikute autori ja haridus- tegelase Emma Assoni (abiellumisest 1921. aastal Peterson, hiljem Peter- sen; 1889—1965) «Vana aeg» teises trükis.³² Esimene oli ilmunud 1912. aastal, mil autor, tollal Tartu Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi õpetaja, koostas selle oma kooli vajadustest lähtudes.

Kujunduses on nende väljaande erinevus märgatav. Kui Esimese maailmasõja eel ilmunud esmatrükk oli teostuselt eeskujulik (rikkalikult ja heatasemeliselt illustreeritud, heal paberil), siis teine trükk (1919) oli piltideta ja kaartideta. Teist väljaannet on sisult täiendatud, kuid kahjuks on autor siin mõnede pärisnimede kirja pilti, mis esimeses trükis vastas hiljem kindlaskujunenule, muutnud arhailisemaks ja võõrapärasemaks: Peisistratos — Pisistratos, Kleisthenes — Klisthenes, Egiptusemaa —

²⁷ ERA, f. 1108, n. 4, s. 750, l. 11.

²⁸ Ajalooõpetajate I üleriiglik kongress. — Kasvatus, 1924, 2, 42.

²⁹ Kruus, H. Eesti ajaloo lugemik. I. Valitud lugemispalad Eesti ajaloo alalt 1561. aastani. Tartu, 1924. 231 lk. (E. K. S. Ajaloo-toimkonna toimetused nr. 2); Kruus, H. Eesti ajaloo lugemik. II. Valitud lugemispalad Eesti ajaloo alalt 1561—1721. a. Tartu, 1926. 159 + (1) lk. (E. K. S. Ajaloo-toimkonna toimetused nr. 4); Kruus, H. Eesti ajaloo lugemik. III. Valitud lugemispalad Eesti ajaloo alalt XVIII ja XIX sajandil. Tartu, 1929. 306 lk.

³⁰ ERA, f. 1108, n. 3, s. 627, l. 35.

³¹ Palamets, H. Ülevaade ajaloo õpetamise arengust. Oppevahend ajaloosakonna üli- õpilastele. Tartu, 1968, 120.

³² Asson, E. Vana aeg. Teine, parandatud trükk. Tartu, 1919. 132 lk.

Egiptimaa. Õpiku kasutaja maailmapilti jättis aga olulise lünga asjaolu, et Vana-India ja Hiina ajalugu raamatus ei ole.

E. Assoni «Vana aeg» ilmus veel 1921. aastal kolmandas trükis (muudatusteta, teise trüki järgi, illustratsioonideta) ja 1924. aastal neljandas trükis, seekord taas parandatud ja täiendatud.³³ Neljas trükk oli piisavalt illustreeritud must-valgete piltidega. Viies trükk järgnes 1931. aastal ja sai kooliraamatute komisjonis positiivse hinnangu järgmisel aastal.³⁴ Nii mitme trüki ilmumine kõneleb sellest, et E. Assoni «Vana aeg» oli 1920. aastatel ja hiljemgi keskkoolides laialdaselt kasutusel.

1918. aastal, Saksa okupatsiooni ajal, järgnes samalt autorilt keskkoolidele keskaja ajaloo õpik.³⁵ Koolides võeti see illustratsioonideta, kujunduselt vaese aja õpik kasutusele alates 1918/19. õppeaastast. Juba järgmisel aastal anti välja teine trükk.³⁶ Autor käsitleb keskaega, mida ta antiikajaga võrreldes peab pimeduse ajaks, ilma hindamise ja arvustuse ta. Arenguloolised jooned on aga ajaloo progressiivses üldsuunas veendunud E. Assonil kohati otse poeetilise kujundlikkusega antud: «Keskaeg on tee otsimine kitsikusest avarusele, pimedusest valgusele. Ja keskaja rahvad leidsid selle tee.»³⁷

Ajalooõpikute autor ja ajaloo õpetamise metoodika hea tundja Johannes Adamson (1883—1944) kirjutas 1924. aastal: «E. Assoni õpperaamatuid võib lugeda kõige enam kordaläinuiks (vana- ja keskaja õpperaamatud). Neis on esitatud nii poliitiline kui ka üldkultuuriline ja sotsiaalmajandusline element, s. t. kõik tähtsamad ajaloo tegurid.»³⁸ Ka ajalooõpetaja Villem (Vassili) Orav (1883—1952), nõudlik kriitik, nentis, et E. Asson on oma vana- ja keskaja õpikuid parandanud nii, et need kõige rohkem vastavad metoodilistele nõuetele ja «ministeeriumi kavadele.»³⁹

E. Assoni «Keskaja» kolmas trükk ilmus 1922. aastal ja neljas kaks aastat hiljem.⁴⁰ Väljaanne oli uuesti läbi vaadatud ja Eesti ajaloo osas täiendatud, raamatu keel oleks aga nõudnud veelgi kaasajastamist. Põhitähelepanu all on romaani ja germaani rahvad, kelle käes olnud keskajal ajaloo käik. Seevastu soome rahvaste ja venelaste ajaloolise osa suhtes on autor pinnapealselt pessimistlik: «Inimsoo edukäigule kaasa aidata nemad ei suutnud.»⁴¹ Idamaade rahvastest on vaadeldud araablaste ja türklaste ajalugu, Hiinat ja Indiat ei käsitleta. 1932. aastal ilmus E. Assonilt «Üldine ajalugu — keskaeg» juba viiendas trükis ja sai (1933) kooliraamatute komisjonis positiivse hinnangu.⁴²

Oma õpikute enam õnnestunud lehekülgedel saavutas E. Asson sünteesi, kus suurte ajalooõpikute kajastused põimusid eluoluliste ja kultuurilooliste seikadega ning kus uut esitades korrati ka läbivõetut.

Teine viljakas üldajaloo õpikute autor oli Tartu ülikooli ajalookandidaadi astmega 1895. aastal lõpetanud Jaan Sitska (1867—1937), kes tegutses 1909. aastast Tallinnas majandustegelaseks. Esimeste eestikeelsete keskkoolide asutamise järel andis ta välja «Ajaloos algõpetuse» (1908) ja avaldas mahukama teose «Üleüldine ajalugu» kolm jagu (vanaaeg — 1910, keskaeg — 1911, uusaeg — 1908). Kõrgematele

³³ Asson, E. Vana aeg. Kolmas trükk, teise, parandatud trüki järele. Tartu, 1921. VIII + 142 lk.; Asson, E. Vana aeg. Neljas, parandatud ja täiendatud trükk. Tartu, 1924. 136 lk.

³⁴ ERA, f. 1108, n. 4, s. 750, l. 2.

³⁵ Asson, E. Keskaeg. Tartu, 1918. 124 lk.

³⁶ Asson, E. Keskaeg. 2. trükk. Tartu, 1919. 168 lk.

³⁷ Asson, E. Keskaeg, 1918, 3.

³⁸ Adamson, J. Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatud. — Kasvatus, 1924, 4, 105.

³⁹ Orav, V. Koolikirjandus ajaloo alalt. — Kasvatus, 1922, 7, 102.

⁴⁰ Asson, E. Keskaeg. Neljas, täiendatud trükk. Tartu, 1924. 80 lk. Väljaande teine vihik sisaldas lehekülgi 81—155 ja ilmus «Eesti raamatute üldnimestiku» järgi 1925. aasta jaanuaris.

⁴¹ Asson, E. Keskaeg, 1924, 3.

⁴² ERA, f. 1108, n. 4, s. 750, l. 2.

rahvakoolidele ja progümnaasiumidele mõeldud «Ajaloo algõpetuses» on käsitletud üldajalugu kõige vanemast ajast kaasajani.

1918. aastal ilmus «Ajaloo algõpetuse» teine trükk ning 1920. aastal kolmas rikkalike illustratsioonidega ja vajalike kaartidega tekstis.⁴³ Selles on paralleelselt esitatud üld- ja Eesti ajalugu (domineerib siiski üldajalugu) alates muinasajast. Eesti osas on käsitus viidud Eesti Asutava Koguni.

Alates neljandast trükist jagas J. Sitska oma õpiku kaheks eraldi osaks. Selle esimene osa ilmus 1922. aastal.⁴⁴ Raamat algab muinasajast ja jõuab Kolmekümneaastase sõjani, Eesti osas orduriigi lõpuni. Raamatu esimene osa avaldati uuesti 1923. ja 1929. aastal.⁴⁵

Eesti vanema ajaloo puhul ei ole autor suutnud leida Eesti-keskset lähenemisviisi. Sellele viitab veel kuendas trükiskski 7. peatüki pealkiri «Sakslased Läänemere maadel».

«Ajaloo algõpetuse» teisest osast ilmus kolm trükki, milles käsitus on viidud Esimese maailmasõjani ja Eesti Vabariigini.⁴⁶ Lõpulehekülgedel on autor jõudnud nukrale järeldusele, et tsivilisatsioonihüvede kasvust hoolimata ei ole rahvad sajandeid kestnud töös ja võitluses õnnelikumaks saanud, sest ka varanduslik ebavõrdsus on enneolematult kasvanud.⁴⁷

Kõnesolev õpik algab ajaloo mõiste selgitamisega. Käsitluslaad ei ole aga lastepärane, vaid vastab keskmisele koolieale. On tõenäoline, et seda raamatut kasutati keskkoolide algklassides veel 1920. aastate algul, mil keskkooli I klass oli 4. kooliaasta ja keskkoolide õppetöö veel ühtlustamata. «Ajaloo algõpetus» ei olnud tõeline gümnaasiumiõpik.

Keskkoolile sobivam oli «Üleüldine ajalugu». J. Sitska ei olnud üldajalugu uuriv teadlane. Ta tunnistas, et «sai hulk Vene, Soome, Rootsi ja Saksa ajalooramatuid läbi vaadatud ja nende järele eelolev üleüldine ajalugu kokku seatud. Põhimõtte oli võimalikult vähe pakkuda, aga võimalikult põhjalikult».⁴⁸ Omaaegne arvustus heitis ette, et J. Sitska vana- ja keskaja õpikuis on peamiselt poliitiline ajalugu, kultuuri, eriti aga majanduse ajalugu on üsna tagaplaanil.⁴⁹

1920. aastate algul ilmus «Üleüldisest ajaloost» mitu kordustrükki. See annab tunnistust õpiku laialdasest kasutamisest koolides.

I jao teine trükk on ilmumisajata. Tõenäoliselt publitseeriti see 1920. aastal, sest eessõna on koostatud jaanuaris 1920.⁵⁰ Sisus muutusi ei ole, on tehtud vaid keele- ja õigekirjaparandusi. Õpikuks on teos veidi mahukas, suuremaks miinuseks on illustratsioonide ja kaartide puudumine. II jao teine trükk, mis on avaldatud «Rahvaülikooli» kirjastuse poolt ja trükitud sekvesteeritud B. Mänsi trükikojas, on samuti ilmumisajata. Raamatute üldnimestiku järgi ilmus see samuti 1920. aastal.⁵¹

Ka III jao teine trükk on ilmunud tõenäoliselt 1920. aastal. See algab suurte maadeavastuste ja reformatsiooni käsitlusega ning ulatub 18. sajandi lõpuni.⁵²

1921. aastal andis J. Sitska välja «Üldise ajaloo» IV jao, mis käsitles

⁴³ Sitska, J. Ajaloo algõpetus. Vana-, kesk- ja uus aeg. Kolmas, parandatud ja meie ajani täiendatud trükk. Tallinn, 1920. XVI + 212 + (8) lk.

⁴⁴ Sitska, J. Ajaloo algõpetus. Esimene osa. Neljas, ümbertöötatud trükk. Tallinn, 1922. 170 lk.

⁴⁵ Sitska, J. Ajaloo algõpetus. Esimene osa. Viies trükk. Tallinn, 1923. 191 lk.; Sitska, J. Ajaloo algõpetus. Esimene osa. Kuues trükk. Tallinn, 1929. 192 lk.

⁴⁶ Sitska, J. Ajaloo algõpetus. Lõpuosa. Neljas, ümbertöötatud trükk. Tallinn, 1923. 109 lk.; Sitska, J. Ajaloo algõpetus. Lõpuosa. Viies trükk. Tallinn, 1927. 120 lk.; Sitska, J. Ajaloo algõpetus. Lõpuosa. Kuues trükk. Tallinn, 1929. 122 lk.

⁴⁷ Sitska, J. Ajaloo algõpetus, 1923, 109.

⁴⁸ Sitska, J. Üleüldine ajalugu. III jagu. Uus aeg. Tallinn, 1908, lk. III.

⁴⁹ Adamson, J. Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatud. — Kasvatus, 1924, 8, 250.

⁵⁰ Sitska, J. Üleüldine ajalugu. I jagu. Vana aeg. Tallinn, [1920]. XIV + 272 lk.

⁵¹ Sitska, J. Üleüldine ajalugu. II jagu. Keskaeg. Tallinn, [1920]. VIII + 150 lk.

⁵² Sitska, J. Üleüldine ajalugu. III jagu. Uus aeg. II trükk. Tallinn, [1920]. VIII + 167 lk.

üldajaloo uusimat aega (vähemal määral ka Eesti ajalugu) Ameerika Iseseisvussõjast (1775—1783) kuni 1920. aastate alguseni.⁵³ Autori sümpaatia kuulub demokraatia ja humanismi edusammudele, ususallivusele, isiksuse ja omandi kaitsmise põhimõtetele: «Nõndasama vähe kui usk või ihukarv, annab nüüdsel ajal ka mõisnikusoost sündimine põhjust mõju-kateks eesõigusteks.»⁵⁴ Eesti ajaloo käsitlus on kokku surutud, kohati süs-teemitu, õpilane ei saa mitte alati ettekujutust sündmuste ajalisest järg-nevusest.

IV jao ilmumisega oli J. Sitska välja andnud üldajaloo kursuse (koos Eesti ajaloo lühikäsitlusega) lühemal kujul «Ajaloo algõpetuses» ja tunduvalt laiendatult «Üleüldises ajaloo». Seejuures oli tema «Üleüldise ajaloo» III jagu 1921. aastani ainus õpik, mida oli võimalik eestikeelses keskkoolis kasutada uusaja õppimisel.

«Üleüldise ajaloo» I jaost (vanaaeg) on ilmunud ka kolmas trükk. «Eesti raamatute üldnimestiku» järgi on see välja antud oletatavalt 1923. aastal.⁵⁵ Üldnimestikus ei mainita aga I jao teist trükki. J. Sitska neljajajalise õpiku ilmumislugu ei ole veel täiesti selge. Täpsustust vajab mujalgi avaldatu. Nii on biograafilises teatmeteoses «Eesti avalikud tegelased» öeldud, et teose kolmas trükk ilmus aastail 1920—1923.⁵⁶ J. Sitska 70. sünnipäeva tähistavas kirjutises väideti, et «Üleüldine ajalugu» on välja antud juba kolmes trükis.⁵⁷ Sellele üsna varsti järgnenud nekroloogi andmeil avaldati «Üleüldine ajalugu» viimati kolmandas trükis 1923. aastal.⁵⁸ Siinse autori käsutuses ei ole andmeid II ja III jao kolmanda trüki, samuti IV jao kordustrüki kohta.

1922. aasta kevadel keskkoolidele saadetud «minimaal-õppekavades» on märgitud, et üldajaloo kursuse vanem osa tuleb läbi võtta J. Sitska vana- ja keskaja õpiku ulatuses.⁵⁹ Ometi olid J. Sitska põhiosas tsaari-ajal kirjutatud teosed selleks ajaks juba vananenud ega vastanud, eriti 1920. aastate keskpaiku ja lõpul eesti uuenenud keskkooli nõuetele. Eriti pealiskaudseks ja ühekülgseks, õpikuks lausa kõlbmatuks peeti IV jagu (uusim aeg).⁶⁰ Seetõttu tõusis juba 1920. aastate alguses päevakorda eelkõige uus- ja uusima aja õpikute koostamine ning väljaandmine.

1920. aasta lõpul ja 1921. aastal ilmus eestikeelses tõlkes väga laialdaste huvidega vene ajaloolase R. Vipperi uusaja ajaloo õpiku kaks osa, milles käsitlus ulatus Suure Prantsuse Revolutsioonini.⁶¹ Raamatu on toimetanud Tartu Õpetajate Seminari direktor, silmapaistev pedagoogika-teadlane Juhan Tork (1889—1980), hariduselt ajaloolane ja klassikaline filoloog. Eessõnas põhjendas ta oma valikut: «Meil puudub Uue aja õpperaamat koolidele kui ka eneseharimiseks, mis modern ajaloo teaduse nõudeid rahuldaks (siin võib aimata kaudset kriitilist hinnangut J. Sitska «Üleüldisele ajaloole» — V. S.). Toimetasin siis eesti keelde R. Vipperi raamatu (Учебник новой истории, пятое исправленное и дополненное издание. Москва, 1917). Oli võimatu tõlkimiseks valida inglisis-, prantsus-, saksakeelseist õpperaamatuist: kõigis neis mais puudub õieti koolides üldine ajalugu iseseisva kursusena. Ka Soome keeles ei ole hääd

⁵³ Sitska, J. Üleüldine ajalugu. IV jagu. Kõige uuem aeg. Tallinn, 1921. VIII + 126 lk.

⁵⁴ Samas, 114.

⁵⁵ Antik, R. Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923, 271; Sitska, J. Üleüldine ajalugu. I jagu. Vana aeg. III trükk. Tallinn, [1923]. 252 lk. Selles ilmumisaastata väljaandes on kasutatud 2. trüki eessõna.

⁵⁶ Eesti avalikud tegelased: Eluloolisi andmeid. Toim. R. Kleis. Tartu, 1932, 311.

⁵⁷ Vaba Maa, 1937, 15. veebr.

⁵⁸ Vaba Maa, 1937, 31. mai.

⁵⁹ ERA, f. 1108, n. 3, s. 596, l. 36.

⁶⁰ Adamson, J. Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatud. — Kasvatus, 1924, 10, 297—298.

⁶¹ Vipperi, R. Uus aeg 1500—1789. Tõlkinud M. Tork. Toimetanud ja täiendanud J. Tork. I osa. Tallinn, [1920]. Lk. 1—112; II osa. Tallinn, [1921]. Lk. 113—198.

Uue aja õpperaamatut, kuna aga venekeelseist esimesele kohale õigusega prof. Vipperi oma asetaks nii õpetamiseks õnnestunud ainekäsitlemise kui ka teadusliku soliiduse ja värskuse suhtes. Siin ei esine faktide kogu..., vaid ajalooline protsess, kus valgustatud tarvilises tasakaalus kõik tegurid, esimesel kohal majanduslik. [...] Tarvilise täiendusena olen juurde lisanud päätükid Vene ajaloo». ⁶² Silmapaistva stilisti ja teaduskeele meistri R. Vipperi õpiku üldiselt õnnestunud tõlget hakati keskkoolides kasutama jätkuna E. Assoni «Keskajale» ja see sobis õpperaamatuks paremini kui J. Sitska «Üleüldise ajaloo» III jagu.

J. Tork avaldas R. Vipperi töö ainult 1789. aastani, sest ta teadis, et noor ajaloolane, 1921. aastast Tartu ülikooli õppejõud Peeter Tarvel (1935. aastani Treiberg, 1894—1953) oli asunud koostama originaalset ja ajakohast uusima aja õpikut. P. Tarvel oli juba 1919. ja 1920. aasta suvel ülikooli juures korraldatud keskkooliõpetajate ettevalmistamise kursustel pidanud sisukaid loenguid Prantsuse revolutsioonist, Saksamaa ajaloost 19. sajandil, ajaloo metodoloogiast ja muust. Tõdes põhjal pidi valmima kolmeosaline käsiraamat «Kõige uuem aeg» valgustamiseks minevikku kuni 1914. aastani. Tegelikult ilmus kaks osa: käsitus lõppes Saksamaa 1848. aasta sündmustega. ⁶³

Õpiku esimene osa hõlmab peamiselt Prantsuse revolutsiooni ja selle ajastut. Eessõnas märgib autor: «Erilist tähelepanu leiavad minu töös sotsiaalpoliitilise elu tõusu ja mõõna ajad, kuna kultuuriajalugu kitsamas mõttes pealiskaudsema käsitlusega on pidanud leppima. [...] Olen püüdnud teiste ajalootegurite keskel majanduslikule faktorile anda tema tähtsusele vastava koha, vaadeldes tähelepanelikumalt kui seni õpperaamatutes tehtud, muutusi majanduselu vormides ja nende mõju sotsiaalpoliitilisele korrale.» ⁶⁴ Ehkki P. Tarvel oli põhjalikult tuttav marksistliku õpetusega, pole ta oma õpikus mitte marksismi, vaid ennekõike majandusliku materialismi seisukohal. ⁶⁵ Siiski ei ole vasakpoolse mõtteviisi esindajana tuntud autor paiguti kinni pidanud seisukohast, et õpik peab olema võimalikult neutraalne.

Sotsiaal-majandusliku ja poliitilise elu sündmuste kõrval saab õpilane P. Tarveli vahendusel ülevaate ka filosoofia ja poliitilise mõttevoolude arengust. Nendes osades jätab kohati soovida olulise esiletõmine, selge joon, mis õpilastele hästi meelde jääks. Ka on see õpik illustreerimata (on aga ajaloolisi kaarte), tekst on vähe liigendatud. J. Adamsoni arvates oli P. Tarveli «Kõige uuem aeg» ainus objektiivne töö selle ajajärgu kohta. Sellega oli taas antud kaudne hinnang varasemate õpikute, eeskätt J. Sitska omade kohta. Eriti hästi oli P. Tarvelil õnnestunud ülevaade Prantsuse revolutsiooni ajast. ⁶⁶

J. Adamsoni andmeil kasutati P. Tarveli «Kõige uuemat aega» mõned keskkoolides õpikuna, kuigi see oli rohkem käsiraamat. ⁶⁷ Püsiväärtusega raamatu koostamisel oli P. Tarvel teiste hulgas kasutanud ka oma kunagise õpetaja, Peterburi professori Nikolai Karejevi (1850—1931) töid ning loenguil ja mujal antud suusõnalisi seletusi. Nii on sel kooliraamatul, mida autor ise tagasihoidlikult teadussaavutuseks ei pidanud, ehk teadusloolist tähendustki.

E. Assoni «Uus aeg» kannab tiitellehel ilmumisaastat 1925, tegelikult aga ilmus kahes vihikus 1926. aastal rikkalikult illustreerituna eeskätt

⁶² *Vipper, R.* Uus aeg 1500—1789. I, 5.

⁶³ *Treiberg, P.* Kõige uuem aeg 1789—1914. I. Tallinn, 1921. 107 lk.; *Treiberg, P.* Kõige uuem aeg 1789—1914. II. Tallinn, 1923. Lk. 109—250. Kolmanda osa käsikiri, mis pidi hõlmama ajavahemikku 1848—1914, ei ole teadaolevalt säilinud.

⁶⁴ *Treiberg, P.* Kõige uuem aeg 1789—1914. I, 3, 4.

⁶⁵ *Kivimäe, J.* Peeter Tarveli elu ja töö. — Akadeemia, 1990, 1, 109.

⁶⁶ Ajaloõpetajate I üleriiklik kongress, 41.

⁶⁷ *Adamson, J.* Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatud. — Kasvatus, 1924, 10, 299.

riiigitelaste portreedega.⁶⁸ See sisalab üldajalooga kõrvuti kokkusurutt ka Eesti ajalugu. Raamat sai V. Oravalt eitava hinnangu: sisu ebatähtsuse tõttu ei saa seda õpperaamatuna soovitada.⁶⁹ On huvitav, et E. Assoni «Uue aja» teist, ümbertöötatud trükki (1932), pidas kooliraamatute komisjon aga soovituse vääriliseks.⁷⁰

Asjaolu, et keskkooli lõpuklassil (V klass, 11. kooliaasta) ajalooõpik puudus, ajendas pedagoogi ja metoodikut J. Adamsoni koostama uusima aja õpikut. See ilmus 1924. aastal.⁷¹ Raamatusse on võetud ajajärk Viini kongressist (1814—1815) kuni Versailles' rahuni (1919). Seega ei kattu vaatlus kuigivõrd P. Tarveli õpikuga, vaid hõlmab hilisemat aega.

Eessõnas selgitab J. Adamson: «Ajaloost käitluses püüdsin arvestada kõiki tähtsamaid ajaloo tegureid, ühelegi neist seejuures ülekaalu andmata: ainult niisugusel teel on võimalik ajaloo arenemisprotsessist õpilastele selge kujutelm luua. Opperaamat on illustreeritud; ajaloo-kaardid jäid tehnilistel põhjustel kahjuks ära.» Autor kahetseb, et pidi töötama kiirustades, mistõttu raamat ei saanud keeleliselt ja sisuliselt kavatsatud kuju.

Õpik võeti siiski hästi vastu ja seda kasutati laialdaselt. Siitpeale kadus õpetajatel vajadus klassis uusima aja materjali dikteerida. V. Orav tõstis esile õpiku elavust, asjalikkust, objektiivsust ja heade eeskujude kasutamist.⁷² Sellest raamatust sai üsna palju teavet 19. sajandi teadusest ja filosoofiast; kirjandusest ja kunstist anti üldine filosoofiline ülevaade. Põhjalikult käsitleti poliitiliste voolude (liberalismi, sotsialismi) olemust, mis oli noortele juhtnööriks orienteerumisel kaasaegsegi demokraatliku riigi elus. J. Adamson leidis, et ajalooõpik peab olema vaba sihilikkusest. Tema käsituslaad on üldiselt neutraalne, siiski tajutava eelistusega liberaal-demokraatlikele suundadele, veelgi selgemalt rahvuslikele vabaduspüüetele. Võrreldes P. Tarveli omaga on J. Adamsoni õpik koolipärasem.

1927/28. õppeaastaks ilmus selle traditsioonilisel metoodikal põhineva õpiku teine trükk⁷³, kus lisaks illustratsioonidele on ka kaarte ja diagramme. Täiendatud on lähiminekivõtteid, 19. sajandi esimese poole osa on kohati lühendatud. 1930. aastail tegutses J. Adamson õpikute väljaandjana hoopis intensiivsemalt kui käsitletavajalikul. Tema «Uusim aeg» gümnaasiumile ilmus kahes osas veel aastail 1942—1943.

Kokku ilmus aastail 1919—1927 keskkoolile ligi 20 väljaannet üldajaloo alalt, aastail 1928—1930 neid teadaolevalt ei ilmunud.

Missugust õpikut koolis kasutada, otsustas kooli pedagoogikanõukogu aineõpetaja seisukohta arvestades. Sageli valis õpiku aineõpetaja ka pedagoogikanõukogu kinnitusega. Rääpina ühiskooli gümnaasiumis kasutati 1923/24. õppeaastal järgmisi õpikuid: II klassis E. Assoni «Keskaeg»; III klassis R. Vipperi «Uus aeg»; IV klassis õpetati uut ja uusimat aega R. Vipperi õpiku ja P. Tarveli «Kõige uuema aja» 1. osa järgi; V klassis võeti läbi kõige uuem aeg, kasutades P. Tarveli õpiku 2. osa, Eesti ajaloo käsitlemisel kasutati samas klassis V. Reimani «Eesti ajalugu». I klassis õpetati ajalugu ainult esimesel poolaastal kuni Rooma riigini, õpiku kohta andmed puuduvad.⁷⁴

Lisaks õpikutele ilmus üldajaloolaseid raamatuid, mis olid kohased õpetajatele ja vanemate klasside õpilastele enesetäiendamiseks. Niisugune oli näiteks E. Assoni raamat Prantsuse revolutsioonist.⁷⁵ Haridustegelane

⁶⁸ Asson, E. Uus aeg. Tartu, 1925. 232 lk.

⁶⁹ Orav, V. E. Asson — Uus aeg. — Kasvatus, 1926, 11, 330, 332.

⁷⁰ ERA, f. 1108, n. 4, s. 750, l. 2.

⁷¹ Adamson, J. Kõige uuem aeg. Keskkooli lõppklassi kursus. Tartu, 1924. 192 lk.

⁷² Orav, V. J. Adamson — Kõige uuem aeg. — Kasvatus, 1925, l. 18.

⁷³ Adamson, J. Kõige uuem aeg. Keskkooli lõpuklassi kursus. Teine, parandatud ja täiendatud trükk. Tartu, 1927. 208 lk.

⁷⁴ ERA, f. 1108, n. 3, s. 605, l. 61.

⁷⁵ Asson, E. Suur Prantsuse revolutsioon. Tartu, 1923. IV + 104 lk.

ja sakas keele ning kirjanduse õpikute autor Nikolai Kann (1875—1948) andis välja mahukaid ajalooramatuid («Feodalism», «Üldine ajalugu»), mis sisult sageli teaduslikku kriitikat ei kannatanud, kuid võisid äratada huvi ajaloo vastu, seda ka oma kvaliteetsete illustatsioonidega. Ajaloo õpetajatele oli suureks abiks 1928. aastal ilmunud «Valik ajaloolisi oskussõnu», mis ületas keskkoolikursuse raamid. Põhiliseks koostajaks oli hilisem ülikooli õppejõud, tollal Tartu Ohtuse Ühiskooli õpetaja magister Julius Madisson (1898—1969).⁷⁶

1929. aastal kirjutas ajaloolane ja pedagoog Richard Kleis (1896—1982) põhjendatult, et üldajaloo õpikutest «peaaegu ükski täiel määral ei vasta nõudeile [...] ja Eesti ajaloo õpperaamat keskkoolile senini tõeliselt puudub».⁷⁷

Heatasemeline Eesti ajaloo lugemik oli 1929. aastast olemas (autor H. Kruus), kuid üldajaloo alal veel puudus kogu kursust kattev lugemik. Ainsaks teadaolevaks sellesuunaliseks katseks on Tartu Õpetajate Seminari õpetaja Marie Auli (1893—1955) «Vana Idamaa», rikkalikult illustreeritud allikakogumik keskkoolile.⁷⁸ See oli piisava mahuga ja silma- ringi laiendav raamat.

Puudus Eesti ajaloo kooliatlas. Küll aga oli juba 1920. aastal sõjaväe topograafiaosakonna väljaandel ilmunud Eesti ajaloo õpetamisel väga oluline 13. sajandi Läänemeremaade kaart, mida oli võimalik kasutada tunnis ka seinakaardina (mõõt 1 : 750 000).⁷⁹ Üldajaloo kasutati eriti saksa atlasi, milles aga polnud paljut meile vajalikku. Lugemike, kooli allikakogumike ja atlaste nappus raskendas tunduvalt «moodsa isetegevuse printsiibi» rakendamist ajalootunnis.⁸⁰

Kodanikuõpetust oli Eesti keskkoolide vanemates klassides õpetatud juba tsaariajal, Tallinna Nikolai I Gümnaasiumis näiteks alates 20. sajandi algusest.⁸¹ Ometi peeti kodanikuõpetust 1919. aastal osaliselt keskkoolidelegi uueks õppeaineks, seda eeskätt põhjalike muutuste tõttu, mis selle aine õpetamisel aset leidsid.⁸² Eesti Vabariigi Haridusministeeriumis töötati kiiresti välja kodanikuõpetuse õppeprogramm. Keskkooli osas sisaldas see materjali, mis niisama hästi võinuks olla ka filosoofia või ajaloo kursuse programmis. Niivõrd tihedasti põimusid selles programmis ajalugu, filosoofia ja õigusteadus. Põhilised olid siiski kodaniku- ja majandusõpetuse küsimused: riik ja õigus, seadused, maksud, rahvusvaheline õigus, sõda, töö, kapital, saaduste jaotamine. Eriti rõhutati riigi mõiste aktuaalsust, samuti kodanikuõpetuse õpetamise metoodika väljatöötamise vajadust.⁸³ Kodanikuõpetuse õpetamine nähti esialgu ette keskkooli vanemates klassides, eeskätt VII ja VIII klassis (10. ja 11. kooliaastal) kahe nädalatunniga.⁸⁴ Seoses 1922. aasta avalike keskkoolide seaduse elluviimisega anti 1923. aasta suvel välja Haridusministeeriumi määrus, mille järgi tuli seda ainet alates 1923/24. õppeaastast õpetada humanitaargümnaasiumi, samuti reaalgümnaasiumi V klassis (nüüd 11. kooliaasta) koos majandusteadusega kolme nädalatunni ulatuses.⁸⁵ Ent J. Westholmi erahumanitaargümnaasiumi 1924/25. õppeaasta tunniplaani kohaselt oli

⁷⁶ Valik ajaloolisi oskussõnu. Tartu, 1928. 31 lk.

⁷⁷ Kleis, R. Kavatsusi eestikeelse ajalookirjanduse soetamiseks. — Ajalooline Ajakiri, 1929, 1, 57.

⁷⁸ Aul, M. Vana Idamaa. Vana Idamaa rahvaste ajalooliste allikate kogu. Tartu, 1924. 92 lk.

⁷⁹ Läänemere maade kaart XIII aastasajal. Sõjaväe Topograafia osakonna väljaanne. 1920.

⁸⁰ Kleis, R. Kavatsusi eestikeelse, 57; ERA, f. 1108, n. 3, s. 605, l. 49.

⁸¹ Tallinna 1. Keskkool 1631—1981. Koostanud E. Laul. Tallinn, 1981, 76 (autor A. Liim).

⁸² Kodanikuteaduse õpekava. — Riigi Teataja, 1919, 12, 91.

⁸³ Samas, 90—92.

⁸⁴ Koolide ajutised tunnikavad. — Riigi Teataja, 1919, 3, 18, 19.

⁸⁵ Riigi Teataja, 1923, 83, 618, 619.

kodanikuõpetus keskkooli III (9. õppeaasta), IV ja V klassis, kõigis kaks tundi nädalas.⁸⁶

Vastavalt 1920. aasta avalike algkoolide seadusele viidi kodanikuteadus (kodanikuõpetus) ka algkooli. Nii moodustas kodanikuõpetus keskkoolis kõrgema kontsentrini algkooli vastavale kursusele, süvendades ja laiendades algkoolis õpitut. Kodanikuõpetus jagati keskkoolis kahte peaossa: esiteks riigielu ja õiguse küsimused ning teiseks algteadmised rahvamajandusest. Viimasele pühendati suhteliselt vähem aega.

Suurte sisuliste muutuste ja rõhkude ümberpaiknemise tõttu saadi kodanikuõpetuse õpetamisel omaaegseid venekeelseid õpikuid ja käsiraamatuid vaid osaliselt kasutada. Originaalõpikute koostamine võttis aega. Püsivama väärtusega õpikut ei saanud avaldada enne, kui Eesti Vabariigi riigikord oli välja kujunenud ja veidigi stabiliseerunud majanduselu.

Esimesena jõudis koolidesse silmapaistva juristi ja Tartu ülikooli õppejõu Richard Räägo (1935. aastani Rägo, 1893–1941?) «Kodanikuõpetus algkoolile».⁸⁷ Keskkooliõpiku esimene osa järgnes 1922. aasta sügisel.⁸⁸ Lähtudes algkooli kodanikuõpetuse õppeprogrammist oli autor püüdnud koos käsitleda kodanikuõpetuse juriidilist, poliitilist, õige vähe ka majanduslikku külge. Keskkel kohal oli riigi mõiste, riigivormid, tähtsamate välisriikide riigikord, Eesti Vabariigi tekkimine ja riigikord. Et Riigikogus arutati parajasti mitmeid olulisi seaduseelnõusid, sealhulgas omavalitsuse korraldusega seostuvaid, otsustas autor õpiku teise osa, kus oleks käsitletud ka omavalitsuse küsimusi, avaldada pärast vastava seadustiku väljatöötamist, kuid veel enne 1922. aasta lõppu. Raamatu teine osa ilmus siiski 1923. aastal.⁸⁹

R. Räägo pidas õigeaks, et riigis viiakse ellu mõistlik detsentralisatsioon ning valdade, maakondade, linnade ja alevite omavalitsustele antakse piisavalt tegutemisvabadust. Ta on rõhutanud, et hariduse alal «Eesti sammub vanemate kultuurriikide jälgedes. Meie Põhiseadus näeb ette sundusliku ja maksuta algkooli. Sunduslik algkool on sisse seatud neilsamadel motiividel, mis mujalgi. Hariduse tähtsusest arusaamine pole vanemate hulgas veel sedavõrd maad võtnud, et nad vabatahtlikult ise lapsed kooli saadaksid. Leidub neid, kes laste tööjõudu enese kasuks tarvitavad selle asemel, et neid kooli saata. Nende pärast on maksma pandud kooliskäimise kohustus».⁹⁰ Õpikut iseloomustab loogiline ja vee-nev käsitluslaad.

R. Räägo «Kodanikuõpetuse» teine, parandatud ja täiendatud trükk ilmus ühtede kaante vahel 1926. aastal.⁹¹ Õpiku ülesehituses ei ole olulisi muudatusi tehtud ja see sisaldab autori arvates vaid nõutavate teadmiste miinimumi. Enam huvi pakkuvaid teemasid võis laiendada ja köitvamaks muuta õpilaste klassireferaatidega. Ent ka vaid õpiku läbitöötanud õpilane sai päris hea ettekujutuse Eesti ja teiste riikide korraldusest, valitsemisviisidest, Eesti omavalitsuse, rahvahariduse ja politsei korraldusest, riigi- ja töökaitsest, hoolekandest, kohtusüsteemist ja muust. Lisadena on esitatud Eesti Vabariigi põhiseadus ja 1926/27. aasta eelarve. Võrreldes esimese trükiga (1922–1923) ilmus teine trükk nägusamana ja paremal paberil. Metoodiliseks vajakajäämiseks oli aga siingi vähene näitlikustamine: puudusid illustratsioonid, joonised, tabelid jms., mis kergendanuks ainst arusaamist ja meeldejätmist. Õpikus sisalduv materjal oleks võimaldanud näitlikustamist.

⁸⁶ ERA. f. 1108, n. 4, s. 51, l. 195.

⁸⁷ Räägo, R. Kodanikuõpetus algkoolile. 8 pildiga. Tallinn, 1921. 114 lk.

⁸⁸ Räägo, R. Kodanikuõpetus keskkoolile. Tallinn, [1922]. 84 lk.

⁸⁹ Räägo, R. Kodanikuõpetus keskkoolile. Teine osa. Tallinn, 1923. 72 lk.

⁹⁰ Samas, 21.

⁹¹ Räägo, R. Kodanikuõpetus keskkoolile. Teine, parandatud ja täiendatud trükk. Tartu, 1926. 145 lk.

1920. aastate algul ei olnud eesti koolil ka majandusõpetuse aluste õpikut. Esimesena püüdis seda koostada J. Adamson, tollal Tartu Kommertskooli majandusteaduse õpetaja.⁹²

Eessõnas märgib autor, et ta töö põhineb parematel venekeelsetel keskkooliõpikutel ja vene ülikooliõpikutel, arvesse on võetud ka populaarseid saksakeelseid käsiraamatuid. Aine valikul ja käsitlusel on üldjoontes silmas peetud üldharidusliku keskkooli õppekava. Et statistika oli Eestis alles kujunemas, ei olnud kerge leida usaldusväärseid andmeid Eesti majanduselu kohta. Ometi aitas J. Adamsoni õpik kaasa ühiskonna- ja ajaloomõistmise kujunemisele koolis ja oli selle poolest vajalik humanitaarhariduse andmisel. Õpikut võidi kasutada kõigis keskkoolides, ent oma mahult ja käsitluslaadilt oli see kohasem nendele koolitüüpidele, kus majandusteadust õpetati põhjalikumalt, näiteks kommerts-gümnaasiumidele.

1926. aastal ilmus kõnesoleva õpiku teine trükk, mida on parandatud ja täiendatud just Eesti majanduselu osas.⁹³ Eeskätt kommerts-gümnaasiumidele mõeldud väljaanne sai 1928. aastal kooliraamatute komisjoni soovitusel.⁹⁴

Oli otstarbekas koondada majandus- ja kodanikuõpetus ühtede kaante vahele. Selleni jõuti 1929. aastal, kui ilmus R. Räägo ja teadlasest pedagoogi Richard Kleisi ühiselt koostatud õpik⁹⁵, mille 1931. aastal kooliraamatute komisjon läbi vaatas ja koolidele kasutamiseks lubas⁹⁶.

R. Räägo koostatud kodanikuõpetuse osa ilmus selles väljaandes täiendatult ja parandatult kolmandat korda. R. Kleisi majandusõpetus ilmus siin esmakordselt. Õpik sobis keskkoolidele üldiselt hästi. Siiski oli majanduse käsitlus kommerts-gümnaasiumidele ebapiisav. Neile oli majandusõpetuseks mõneti sobivam J. Adamsoni eelkäsitletud õpik.

R. Räägo ja R. Kleisi ühistöö ilmus korralikus õpikuköites, rahuldavalt kujundatuna. Ent sellegi õpiku väärtust vähendab illustratsioonide, tabelite ja muu informatsiooni näitliku edasiandmise puudumine. Et õpikut siiski laialdaselt kasutati, kinnitab neljanda trüki ilmumine 1939. aastal.⁹⁷

1927. aastal ilmus veel üks kodanikuõpetuse õpik keskkoolile. Selle eesmärk oli esitada kokkuvõtliku ülevaadena oluline vastavast kursusest. Ilmselt oli autoriks 1902. aastal sündinud Rudolf Ottenson, kes 1930. aastail tegutses õpetajana algul Paide, hiljem Pärnu kaubanduskoolis. Võrreldes eespool käsitletutega oli selle Rakveres ilmunud õpiku levik ja tähtsus piiratud.⁹⁸

Kodaniku- ja majandusõpetuselt oodati noorsugu kasvatavat mõju. Rõhutati, et kodanikuõpetuses «esinevad teadmused kasvatusliste sihtide saavutamise vahendina».⁹⁹ 1920. aastatel konkreetse ja asjalikus laadis koostatud originaalõpikute kasvav toime põhines eeskätt nende loogilisel ja argumenteeritud ainekäsitlusel. Need ained omandanud noored olid paremini ette valmistatud tööks ja ettevõtlikeks demokraatlikus riigis, samuti humanitaar- ja majandusteaduste õppimiseks ülikoolis.

⁹² Adamson, J. Majandusteadus keskkoolidele ja eneseharimiseks. I vihik. Tartu, 1922. Lk. 1—112; II vihik. Lk. 113—219. Teisel vihikul puudub tiitelleht, seega ka väljaandmise koht ja aeg. Raamatute üldnimestik märgib mõlema vihiku ilmumisaajaks 1923. aasta.

⁹³ Adamson, J. Majandusteadus keskkoolidele ja eneseharimiseks. Teine, parandatud ja täiendatud trükk. Tartu, 1926. 213 lk.

⁹⁴ ERA, f. 1108, n. 4, s. 750, l. 2.

⁹⁵ Räägo, R., Kleis, R. Majandusteadus ja kodanikuõpetus keskkoolile. Tartu, 1929. 271 lk.

⁹⁶ ERA, f. 1108, n. 4, s. 750, l. 22.

⁹⁷ Kleis, R., Räägo, R. Majandusteadus ja kodanikuõpetus gümnaasiumile. Neljas, parandatud trükk. Tartu; Tallinn, 1939. 204 lk.

⁹⁸ Ottenson, R. Kodanikuteaduse põhijooned. Rakvere, 1927. 52 lk.

⁹⁹ ERA, f. 1108, n. 3, s. 631, l. 21.

Kodanikuõpetuse õppeprogrammi seletuskirjas on toonitatud, et «kodaniku õpetust ei tohi kasutada mingil tingimusel parteilistes huvides», s. o. õpilasi ei tohtinud kasutada ühe või teise erakonna toetajateks.¹⁰⁰

Orienteerituses demokraatlikule ühiskonnale seisnebki käsitletud õpikute peamine ajalooline väärtus.

*

Eesti ajaloo õpetamiseks anti Eesti Vabariigi algaastail kõigepealt välja mõned vanema põlvkonna autorite (M. Eisen, H. Prants, V. Reiman) tööd, mis aga 1920. aastate keskkooli vajadusi ei rahuldanud. Kujuneva noore professionaalsete ajaloolaste põlvkonna esindajaist avaldas Eesti ajaloo keskkooliõpiku H. Kruus. Selles viis ta esimesena 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Eesti ajaloo käsitletule teaduslikule alusele. Ometi jäi heade Eesti ajaloo keskkooliõpikute nappus, eriti vanema ajaloo osas, üheks kõige segavamaks puuduseks 1920. aastate lõpu Eesti õppekirjanduses. Püsivama väärtusega ajalooõpikute koostamist raskendas asjaolu, et rahvuslik ajalooteadus oli selleks veel vähe ettevalmistavat tööd teinud. Puudusid kindlal teaduslikul alusel üldkäsitletud.

Üldajaloo õpiku neljas jaos (vana-, kesk-, uus- ja uusim aeg) avaldas aastail 1908—1921 J. Sitska. 1920. aastate eesti keskkooli tarbeks oli see töö aga keelelt ja sisult vananenud. Õpikuid avaldasid pedagoogid E. Asson ja J. Adamson, uusaja õpetamiseks tõlgiti vene keelest R. Vipperi fakti- ja ideerikas, õpilastelt tõsist mõttetööd nõudev raamat. Siiski oli ka üldajaloos vaja kõrgtasemel originaalõpikuid, sest iga rahva ajalookäsitletules on talle iseloomulikke rõhuasetusi ja väärtushinnanguid. Tänapäevani pakub huvi ühe esimese eestlasest professionaalse üldajaloo uurija P. Tärveli «Kõige uuem aeg» (I osa — 1921; II osa — 1923). Kuid noore teadlase sisukas töö ei olnud keskkooliõpikuks siiski täiesti sobiv.

Üldajaloo kõikide ajajärgude kohta olid kümnendi keskpaigaks õpikud olemas. Mõne ajajärgu kohta võis materjali leida paralleelselt mitmest õpperaamatust. Ometi oleks õpikuid rohkemgi vaja olnud, et suurendada õpetajate valikuvõimalusi.

Kodanikuõpetuse ja majandusteaduse õpikud (autorid R. Räägo, J. Adamson ja R. Kleis) kajastasid ajaloolist murrangut, mille eesti rahva elus tõi kaasa iseseisva riigi loomine, ja vastasid küllaltki hästi oma aja vajadustele. Metoodiliseks puuduseks oli neil aga vähese tähelepanu osutamine näitlikustamisele.

Eesti Vabariigi algaastail ja 1920. aastail pandi alus eesti keskkooli algupärasele ajaloo ja kodanikuõpetuse õppekirjandusele. Uued õpikud aitasid kaasa põhjalikule pöördele ühiskonnaelu käsitlevate ainete õpetamisel. Nad kergendasid seni ametlikult pealesurutud impeeriumimentaliiteedi väljatõrjumist ja juurutasid Euroopa väikeriigile omast mõtteviisi.

Kerkisid esile võimekad autorid, paranes õpikute keel ja sisuline tase, siiski jäid õpikud veel metoodilisest ja teaduslikust aspektist üsnagi ebaühtlaseks. Eriti vanema põlve autorite töödes ilmsid kohati iseseisvuseelsed mõttemallid. Nagu rahvuslik keskharidus tervikuna, oli ka keskkooli õppekirjandus 1930. aastate alguseks alles kujunemisstaadiumis.

¹⁰⁰ Samas, I. 22.

TEXTBOOKS ON HISTORY AND CIVICS OF ESTONIAN GRAMMAR SCHOOLS IN
1919—1930

The first Estonian language grammar school was founded in Tartu in 1906. Still, the national secondary education could not be propagated until the declaration of independence of the Republic of Estonia in 1918. In comparison with the czarist times, the educational work of the independent nation-state differed notably, especially in the field of history and civics, where the most important task was to get rid of the forced imperial mentalities and to introduce the manner of thought characteristic of a democratic European small state. That is why the need for new original history and civics textbooks was so burning.

Quite an important place in the grammar school history programme was taken by Estonian history. To teach it, works by some of the older-generation historians, e. g., M. J. Eisen, H. Prants, and V. Reiman were published. In these works the emphasis was on the older history whereas modern history was treated somewhat superficially. In that sense they did not meet the needs of the Estonian grammar school of the 1920s.

A new two-volume textbook on Estonian history was published in 1927—1928 by H. Kruus, who was a remarkable representative of the new generation of professional historians. In this work he treated thoroughly and systematically Estonian modern history starting from the 18th century. He was the first to give scientific treatment to the Estonian history of the late 19th and early 20th century. In 1924—1929 he published a voluminous reading book of the Estonian history, which has not lost its significance even today.

Nevertheless, there was shortage of modern and methodologically correct textbooks on Estonian history even at the end of the 1920s. The reason why textbooks with more permanent value could not be compiled was the insufficient preparatory work by national historians. Also scientific general foundation for such work was lacking.

Some books that could be used for teaching general history had been published in Estonia already at the end of the czarist times. A textbook in four parts (ancient times, the Middle Ages, modern times, the latest history) by J. Sitska was published in 1908—1921. In the 1920s this work was already outdated. Textbooks on general history were also published by educationalists E. Asson and J. Adamson. In 1920—1921 a textbook on modern times by R. Vipper appeared which was a translation from the Russian. It was followed by *Kõige uuem aeg (The Latest History)* — the 1st part in 1921, the 2nd in 1923 — by P. Tarvel (Treiberg), who was the first prominent Estonian researcher of general history. But this comprehensive book by a young scholar was not quite proper for grammar schools.

In civics the starting point had to be the constitution and laws of the Republic of Estonia. That is why the need for new original textbooks was especially urgent.

The first proper textbook for grammar schools was published in 1922—1923 by a lawyer R. Räägo (Rägo). Together with the educationalist R. Kleis he also published a textbook on civics and economics in 1929, which in 10 years had 4 editions. These textbooks reflected the historic change caused by the establishment of an independent state and met quite well the needs of the era.

The basis for textbooks on history and civics for Estonian grammar schools was created in the early years of the Republic of Estonia as well as in the 1920s. Capable authors appeared, the vocabulary and the language of the books developed to a certain scientific level. Still, from the scientific and methodological point of view the books were quite different, uneven.

The textbooks of the 1920s as well as the national secondary education in general were in the process of forming.

УЧЕБНИКИ ПО ИСТОРИИ И ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЮ ДЛЯ ЭСТОНСКИХ СРЕДНИХ ШКОЛ (1919—1930)

Первая гимназия с эстонским языком обучения была открыта в 1906 г. в Тарту. Однако получение среднего образования на родном языке стало широко входить в практику лишь после обретения Эстонией независимости в 1918 г. Процесс обучения в средних учебных заведениях самостоятельного демократического государства претерпел основательные изменения против имевшего место в период царизма. Особенно это коснулось преподавания истории и обществоведения — предметов, призванных привить молодому поколению образ мышления, свободный от идей империоцентризма. В связи с этим возникла острая необходимость в принципиально новых учебниках на эстонском языке, которые знакомили бы учащихся с историей и государственным строем прежде всего самой Эстонии.

Учебники по истории Эстонии вскоре появились, но написаны они были людьми старшего поколения (М. И. Эйзен, Х. Прантс, В. Рейман) и давали основательные знания лишь о ранней истории Эстонии, а более поздние ее периоды освещали поверхностно. В 1920-е годы они уже не соответствовали требованиям эстонских средних школ. Устарели многие другие учебные пособия, в частности учебник по общей истории в 4-х частях Я. Ситска (1908—1921). Несколько раз переиздавались учебники по общей истории Э. Ассон. Довольно широкое распространение имели учебник по новейшей истории педагога И. Адамсона (1924), а также переведенный с русского на эстонский учебник по новой истории Р. Виппера (1920—1921).

Монография одного из первых эстонских специалистов по общей истории П. Тарвеля (Трейберга) «Новейшее время» (I ч. вышла в 1921, II ч. — 1923) отличалась глубиной и содержательностью, но в качестве учебника истории для средних школ не вполне подходила.

В 1927—1928 гг. в свет вышел 2-томник под авторством Х. Крууса — представителя молодой генерации профессиональных историков. Его учебник давал основательные и систематизированные знания об истории Эстонии начиная с XVIII в. Трактровка им истории Эстонии конца XIX в. и начала XX в. впервые была поставлена на научную основу. В 1924—1929 гг. Х. Круус опубликовал объемную хрестоматию по истории Эстонии, ценность которой как средства обучения не утеряна и сегодня.

И тем не менее к концу 1920-х годов нехватка хороших учебников по истории для эстонских средних школ сохранялась. Объясняется это тем, что историческая наука в молодом государстве находилась еще в процессе формирования и поиска научно обоснованной базы.

В обществоведении приходилось исходить из государственной структуры и законов Эстонской Республики. Дела же с учебниками в этой области в начале 1920-х годов тоже обстояли не лучшим образом. Первый учебник для средних школ издал в 1922—1923 гг. юрист Р. Ряго. В 1929 г. в соавторстве с педагогом Р. Клейсом он написал также учебник по правоведению и экономике, который на протяжении 10 лет выдержал четыре издания. Эти учебники отразили исторически переломный этап в жизни эстонского народа, переход к строительству суверенного государства, что полностью отвечало требованиям того времени.

В первые годы Эстонской Республики и в 1920-е годы закладывались основы учебной литературы по истории и обществоведению для эстонских средних школ. Появились новые авторские имена, совершенствовались язык учебников и их содержание, хотя с точки зрения методики и научной ценности учебники отличались друг от друга.

Итак, в Эстонии к началу 1930-х годов среднее образование вообще и учебная литература в частности находились еще в стадии становления.